

Viktorija Vaitkevičiūtė

BAROKO ŽMOGAUS PAVEIKSLAS
LAIDOTUVIŲ PAMOKSLUOSE:
TARP TIKROVĖS IR IDEALYBĖS

Įvairių žanrų XVII a. tekstai atskleidžia dramatišką Baroko žmogaus pasaulėvoką: juose skausmingai išgyvenamas gyvenimo trapumas, jo praeinamumas, sopulingai siekiama jungties su dangiškąja Būtimi, o žmogų ir Dievą siejantis bendras laisvės pradas priimamas ne kaip savaiminis gėris, bet kaip dramatiška duotybė, kaip įpareigojanti našta.

Viena vertus, galima kalbėti apie universalų Baroko kultūros žmogų – pamaldų, susitelkusį ties dvasiniais dalykais, besirūpinantį savo išganymu krikščioni, kuriam priskiriamos panašios dorybės, tik joms išplėtoti siūlomi kitokie – kuo įmantresni, įdomesni pavyzdžiai. Šitai suvokėjas, klausytojas ar skaitytojas yra supažindinamas su vertybėmis, turinčiomis įtakos to žmogaus elgesio būdams bei atitinkančiomis tam tikras reikšmingas taisykles. Laidotuvių pamoksluose dažniausiai atpažįstamas Baroko visuomenės mentaliteto suformuotas idealusis, siekiamasis žmogaus modelis.

Remiantis žinomų Lietuvos pamokslininkų Jokūbo Olševskio (Jakub Olszewski, 1585–1634), Bonaventūros Čarlinskio (Bonawentura Czarliński, m. 1648), Augustino Vitunskio (Augustyn Wituński, m. 1654), Alberto Ceciševskio (Wojciech Cieciszewski, apie 1604–1675), Alekso Dubovičiaus (Aleksy Dubowicz, m. 1652), Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus (Matthias Casimirus Sarbievius, Sarbiewski, 1595–1640), Fabijono Birkovskio (Fabian Birkowski, 1566–1536) ir Žygimanto Liauksmino (1596 ar 1597–1670) tekstais šiame straipsnyje bus mėginama atsakyti į klausimą, ar juose egzistuoja individualus žmogus, ar galima tik aprašyti tam tikrą tuo metu religiniuose tekstuose egzistuojantį apibendrintą krikščionio, tikinčiojo modelį. Ar kūrėjai iš tikrųjų remiasi biografijos detalėmis, ar tik vartoja bendrąsias vietas, taip sukurdami sektiną pavyzdį. Kiek kalbėjimui turi įtakos užimamos pareigos, statusas valstybėje, kaip žiūrima į moterį? Šiai temai ypač aktualūs yra Petro Skargos (Piotr Skarga, 1536–1612) ir Kazimiero Jono Vaišnora-

vičiaus (m. 1680) laidotuvių pamokslai, laikomi šio žanro pavyzdžiais. Trumpas laidotuvių pamokslų pristatymas supažindins skaitytoją su šiuo žanru, jo specifika, kūrimo principais.

Lenkų literatūrologas Antonis Czyżas yra šitaip apibūdinęs pamokslo specifiką: „Benediktinų tradicija mokė analizuoti žmogų visą kaip asmenį, kūnišką ir dvasinį subjektą, susijusį su pasauliu, būtimi, kontempliuojantį, veikiantį, medituojantį ir dirbantį, pamaldų ir atliekantį šv. Ignaco Lojolos „Dvasines pratybas“, leidžiančias pažinti vaizduotės galią, kuri, atsiduodant pratyboms ir valiai, suteikia galimybę matyti Dievą ir bendrauti su Juo“¹. Čia mokslininkas seka vokiečių filosofu Karlu Jaspersu, rašiusiu apie vaizduotės kalbą, „gaudančią“ tikrovę ir leidžiančią kalbėti egzistencijos kalba². Iš tiesų laidotuvių pamokslus galima laikyti egzistenciniais tekstais, nes juose iškeliamos esminės – gyvenimo, jo prasmės, mirties ir būties po mirties, žmogaus vietos pasaulyje – temos. Kita vertus, mirties akivaizdoje svarstomi klausimai yra siejami ne tik su religine, bet ir politine, istorine problematika. Tokie tekstai jungia panegirikos, didaktinio-moralinio trakto ir dokumentinio šaltinio bruožus.

Laidotuvių pamokslų gausa XVII a. pirmoje pusėje susijusi su potridentinės Katalikų Bažnyčios vykdytomis reformomis, dėmesį telkiant į religines apeigas, ypač laidotuvių, kur pamokslui teko ypač svarbi vieta. Laidotuvių pamokslai senojoje kultūroje yra ypač svarbus šaltinis nagrinėjant to meto politinę, istorinę bei religinę situaciją, siekiant pažinti visuomenės mentalitetą, mąstymo formas, daugelio reiškinių supratimą, požiūrį, santykį su jais.

Žmogaus vaizdavimą laidotuvių pamoksluose lėmė žanro specifika, jo ypatumai. Pamokslininkams buvo keliami šie tikslai: 1) pristatyti žmogaus, užsitarnavusio amžinąją laimę, idealą ir 2) pagirti mirusįjį ir jo giminę³. Tad laidotuvių pamokslų autoriai savo tekstus dalijo į dvi dalis: pirmoje buvo pavyzdžio aprašymas, o kitoje – pasakojimas apie mirusįjį, realizavusį tą pavyzdį gyvenime⁴. Verta pastebėti, jog

¹ Versta iš: Antoni Czyż, *Światło i słowo: Egzystencjalne czytanie tekstów dawnych*, Warszawa: Towarzystwo „Ogród Książ”, 1995, p. 161.

² *Ibid.*, p. 171.

³ Marcelli Kosman, „Litewskie kazania pogrzebowe z pierwszej połowy XVII wieku“, in: *Odrodzenie i reformacja w Polsce: XVII*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972, p. 94.

⁴ Dobrosława Platt, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku: z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992, p. 85.

dažniausiai pamoksluose šie du tikslai persipindavo. Ir nors nurodymuose pamokslininkams būdavo reikalaujama atsakyti šlovini- mo – „tegu laidotuvių pamoksluose ir kitomis progomis neima šlovinti šeimos, vardyti titulų, bet teskatina dvasinį tobulėjimą“⁵, – pagiriamasis aspektas dažnokai nusverdavo.

Pamokslų rašymą remiantis tam tikromis taisyklėmis arba pavyzdžiais liudija ir tuo metu leidžiamų pavyzdinių pamokslų gausa⁶. K.J. Vaišnoravičiaus ir P. Skargos tekstuose pateikiami bendro pobūdžio svarstymai apie mirties baisumą, žiaurumą ar naudingumą, apie gyvenimo trumpumą, žmogaus menkumą ir pan., susiję su bendromis Baroko idėjomis. Teorinių rašymo pamokymų daugiau pateikia Vaišnoravičius. Jo knygoje „Politinis oratorius“ (*Orator polityczny*, I leid. 1644) siekiama palengvinti pamokslininkų dalį pateikiant iš įvairių knygų paimtus siužetus, istorijas, citatas, sentencijas. Knygos autorius laidotuvių pamokslus skirsto pagal tai, kam jie skirti, tuo akcentuodamas, kad kalbėjimas priklauso nuo mirusiojo užimto statuso visuomenėje, pareigų, lyties, amžiaus. Šiame veikale pastebima ir naujovė: šalia pavyzdinių tekstų nurodomi konkrečių autorių tekstai, skirti realiai buvusiems žmonėms, kuriais taip pat galima pasiremti.

Laidotuvių pamokslus galima laikyti ir pirmosiomis biografijomis. Tekstuose, skirtuose žymiesiems politikams, galima atpažinti realius to meto įvykius, išskirti individualius asmens bruožus. Tokiais atvejais, kai mirusiojo biografija niekuo nepasižymėdavo, pamokslininkas koncentruodavosi į bendrus darbus, paskirdamas velioniui tik menką savo kalbos dalį. Vis dėlto dažniausiai laidotuvių pamokslai būdavo skiriami garsiems, įžymiesiems žmonėms, aukštiesiems dvasininkams, politikos veikėjams, jų žmonoms, seserims ar dukroms. Iš XVII a. pradžios mus pasiekė tekstų, kuriuos pamokslininkai pasakė per kaštelionų, teisėjų ir mažiau tituluotų asmenų laidotuves. Taip pat esama pamokslų, pasakytų miestiečių laidotuvėse⁷.

Paprastai pamokslininkai remdavosi įprasta žmogaus gyrimo schema: iki gimimo būdavo pašlovinama giminė, toliau pagiriamas velionio

⁵ *Vilniaus Akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*, sud. E. Ulčinaite ir A. Šidlauskas, Vilnius: „Mokslas“, 1987, p. 187.

⁶ Lenkų literatūrologas Marekas Skwara savo knygoje „O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku“ (1999) mini P. Skargos laidotuvių pamokslus, Samuelio Dambrowskio „Postilę“ (1620), Aleksandro Loren-cowico laidotuvių pamokslų rinkinį, taip pat Kasjano Kaliksto Sakowicziaus, Marcino Filipowskio, K.J. Vaišnoravičiaus, Jakubo Boczyłowico veikalus – žr. p. 277–291.

⁷ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 10.

gyvenimas, apibūdinama mirtis ir viskas, kas įvykę po jos⁸. XVII a. laidotuvių pamokslininkai laikėsi Menandro pasiūlyto pavyzdžio (apraudojimas, gyrimas ir guodimas) ir antikinio *genus demonstrativum* taisyklių⁹. Skargos laidotuvių pamokslai mirus Lenkijos karalienei Onai, paskutinei Jogailaičių palikuonei (*Kazanie na pogrzebie krowley Polskiej Anny, ostatniego potomka domu Jagielowiego*), ir Lenkijos karalienei Onai Habsburgaitei, Zigmanto III žmonai (*Kazanie na pogrzebie krowley Polskiej Anny z Rakus, żony Zygmunta Trzećiego, Polskiego y Szwedzkiego krola*), turi visas Menandro apibrėžtas dalis.

Apskritai visi laidotuvių pamokslai yra guodžiamąjį pobūdžio, todėl autorius turėdavo išrinkti tokią alegoriją, kuri iškart inspiruotų guodžiamąjį teksto pobūdį, nurodytą veikalo pavadinime arba viena alegorija, arba ir ja, ir prie jos pridėtu epitetu „amžinas“, „nemirtin-gas“¹⁰. Autoriaus pateiktu antraštėje motyvu ar vaizdiniu dažnai būdavo grindžiama visa pamokslų kompozicija; apie tai puikiai liudija šiame straipsnyje analizuojamų tekstų pavadinimai: „Krištolas iš pelenu“, „Maršalko lazda“, „Gimtinės trimitų balsas“, „Chodkevičių Grifas“, „Lengva plunksna, nešanti sunkų pasaulį“, „Amžinybės privilegijos“. Senosios literatūros tyrinėtoja Eglė Patiejūnienė proginiu tekstų antraštės sulygina su antkapių užrašais: „juk knyga, ypač pane-girinė, aptariamąjoje epochoje buvo suvokiama visų pirma kaip pa-minklas konkrečiam asmeniui ar visai jo giminei, tad kodėl „užrašas ant knygos“ turėtų esmingai skirtis nuo įrašo ant tikro ar įsivaizduo-jamo obelisko?“¹¹

Ypač dažnai pamokslų kompozicija būdavo siejama su herbais: „Herbas buvo svarbiausias laidotuvių iškilmių elementas. [...] Herbo elemen-tai tapdavo konceptų pagrindu, kuriais remdamasis pamokslininkas konstruodavo visą kalbą arba didžiąją jos dalį. Kurdami pamokslininkai į pagalbą pasitelkdavo mokyklinius vadovėlius, taip pat pavyzdinius pamokslus ir laidotuvių kalbų rinkinius“¹². Šiuo atveju Cėciševskis, Liauksminas, Vitunskis savo tekstą konstruodavo, atsižvelgdami

⁸ Platt, kalbėdama apie šią schemą, nurodo Kvintilianą (žr. p. 47), o Skwara mini Demostenio laidotuvių kalbą, kurioje pirmąsyk ši schema buvo realizuota (žr. p. 297).

⁹ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 157.

¹⁰ *Ibid.*, p. 154.

¹¹ Eglė Patiejūnienė, „Senujų Lietuvos knygų antraštės“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2001, t. 3, p. 102.

¹² Marek Skwara, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999, p. 424–425.

ar į visą herbą, ar vieną jo detalę. Svarbus vaidmuo tekdavo perikopei, iškeliamai į laidotuvių pamokslų pradžią – citatai iš Šv. Rašto. Pasak Platt, „moto tapo tuo elementu, kuris skiria pamokslą nuo antikinės retorinės kalbos“¹³.

Pasak Kvintiliano, oratorius, girdamas mirusiojo gyvenimą, gali panaudoti dvi teksto kūrimo „eiles“: „natūralią“ (*ordo naturalis* – laiko, chronologinė) arba „meninę“ (*ordo artificialis* – pagal mirusiojo dorybes)¹⁴. Kiek galime spręsti iš sukaustos medžiagos, šios „eilės“ XVI–XVII a. pamoksluose dažnai susikryžiuodavo ir viena kitą papildydavo.

Iš Cicerono, išskyrusio dvi svarbias problemines grupes (asmenį ir darbus), laidotuvių pamokslininkai naudojami daugiausia pirmosios grupės topais. „Gyvenimo istorijos eilės“ dažnai buvo nepaisoma tada, kai siekta pagirti dorybes: kardinaliausias (lenkų mokslininko Mareko Skwaros apibūdinimu, išmintį, drąsą, santūrumą, sąžiningumą) ir teologines (tikėjimą, viltį, gailestingumą, teisingumą). Iš pirmosios Cicerono išskirtos grupės galima paminėti 11 topų (juos galima aptikti ir pamoksluose): *nomen* (vardas), *natura* (įgimti bruožai), *victus* (gyvenimo būdas), *fortuna* (likimas), *habitus* (charakteris, būdas), *affectio* (jausmai, priklausomi nuo aplinkybių), *studia* (tarnyba), *consilia* (planai, sumanymai, ketinimai), *facta* (darbai), *causa* (nenumatyti įvykiai), *orationes* (kalbos, literatūriniai veikalai)¹⁵.

Dar viena laidotuvių pamokslams būdinga savybė – tai simetrijos tarp pagyrų ir peikimų nebuvimas. Laidotuvių oratoriai laikėsi principo, išsakyto lotyniška sentencija: *De mortuis nil nisi bene* – apie miruosius arba gerai, arba nieko.

MOTERYS

XVI a. pabaigoje prasiplėtė ratas žmonių, kuriems būdavo skiriami laidotuvių pamokslai. Tarp jų atsirado tekstų, skirtų velionėms moterims. Tai anaiptol nebuvo kultūrinė inovacija: pamokslai mirusiosioms ir anapilin išėjusiems jų vaikams jau turėjo ganėtinai gilią tradiciją. Tokių tekstų yra palikęs Grigalius iš Nisos, kalbėjęs mirus karalienei Placilai ir jos šešiametei dukteriai Pulcherijai; savo sesers Gorgonijos laidotuvėse pamokslą pasakė Grigalius Nazianzietis¹⁶.

¹³ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 158.

¹⁴ Marek Skwara, *op. cit.*, p. 349.

¹⁵ *Ibid.*, p. 345–346.

¹⁶ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 9.

Moteris laidotuvių pamoksluose dažniausiai traktuojama kaip žmogus, esantis vyro šešėlyje. Jeigu moteris susitaikydavo su tokiu vaidmeniu, pamokslininkai tai interpretuodavo kaip akstiną ir argumentą gyrimui. „XVI–XVII a. visuomenės sąmonėje buvo tvirtai įsigalėjusi nuostata, kad vyras ir moteris iš prigimties skirtingi, turi skirtingus uždavinius, todėl jiems taikytinos ir skirtingos moralės normos“¹⁷. Istorikė Jolita Sarcevičienė, aptardama idealųjį moters modelį, jos dorybes suskirstė į tris grupes: viena siejosi su dorovingu elgesiu (santuoka), kita – su darbštumu (namai), dar kita – su pamaldumu (bažnyčia)¹⁸. Dažniausiai tokia aptarimo schema vyrauja visuose moterims skirtuose laidotuvių pamoksluose, tik Baroko epochoje daugiau dėmesio būdavo skiriama iškelti uolų velionės pamaldumą ir įvairias jo raiškos formas.

Aptariamai temai atrodo svarbūs keli pamokslai: J. Olševskio tekstas, skirtas Onai Radvilieni, Albrechto Sapiegos dukrai (1627)¹⁹, ir A. Cėciševskio – skirtas Kotrynai Radvilieni (1643)²⁰. Juos įdomia medžaga papildo kai kurie minėtųjų Skargos ir Vaišnoravičiaus pamokslai.

Pačioje Olševskio pamokslo pradžioje iš perikopės išryškėja tolesnės kalbos pobūdis. Citata iš Siracido knygos nurodo į tematikos ir problematikos šaltinius: „gera žmona, spindinti žvakė šventosios žvakidės“²¹ (*Sir* 26, 16–17; ši Šv. Rašto vieta paremta geros ir blogos žmonos priešprieša). Cėciševskio pamokslo perikopė „Jų atsiminimas bus

¹⁷ Jolita Sarcevičienė, *Idealusis moters modelis XVI a. II p.–XVII a. I p. proginėje literatūroje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*: Daktaro disertacija, Vilnius, 2000, p. 57.

¹⁸ *Ibid.*, p. 43.

¹⁹ Jokūbas Olševskis, *Kazanie na pogrzebie iaśnie oświeconey iey m. paniey Anny Sapieżanki Albrichtowey Radziwilowey, X.P.R. na Ołyce y Nieświeżu grabiney na Szydłowcu y Mirze... miane w kościele Nieświeżkiem Societatis Iesu 22. dnia czerwca roku P. 1627, przez x. Iakuba Olszewskiego Soc. Iesu s. theologiey doctora...*, [Wilno]: W drukarni Akademiej Societ. Iesu, [1627]. – Pilnesnis aprašas su fizinėmis charakteristikomis bei saugojimo vietomis nurodytas: XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: Kontrolinis sąrašas, parengė Marija Ivanovič, Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 1998, p. 115 (toliau bus minimas kaip LLK).

²⁰ Albertas Cėciševskis, *Krzyształ z popiołu ukazany przy początku pogrzebu jaśnie oświeconey xiężny Katarzyny z potoka Radziwilowey, xiężny na Birzach y Dubinkach, wielkicy podkomorzyny W.X.L. przez x. Woyciecha Cieciszewskiego, Societatis Iesu theologiey doktora, professora theologiey...*, roku 1643 febr. 8, W Wilnie: W drukarni Akademiej Societatis Iesu, [1643]. – Daugiau žr. LLK, p. 44.

²¹ *Mulier bona, lucerna splendens super candelabrum sanctum* (Eccl. 26); lietuviškai Šv. Rašto citata išversta kiek kitaip: „taip geros moteriškės gražumas – jos namų papuošalas. / Kaip spindintis žiburys šventajame žibintuve“; verčiant Šv. Rašto citatas pasiremta Juozapo Jono Skvirecko vertimu, kadangi XVII a. pamokslininkai plačiai naudojosi ne kuo kitu, o Vulgata.

lygus pelenams“ (*Job* 13, 12)²² nurodo į bendresnius svarstymus, susijusius su mirtimi ir amžinu gyvenimu. Abiejuose tekstuose konkrečiai moteriai dėmesio skiriama mažai – iš pradžių šlovinamos garsios Radvilų, Sapiegų, Potockių giminės, o paskui vardijamos dorybės ir pateikiami jas apibūdinantys pavyzdžiai iš Šv. Rašto bei Antikos autorių.

Kalbėdamas apie Oną Radvilienę, Olševskis nuolat kartoja būdvardžius „šviesi, skaisti, skaisčiai apšviesta“ (*jasna, jasnje oswiecona*)²³. Ceciševskio pamoksle kunigaikštienė sulyginama su krištolu; jis nurodomas jau pačiame pamokslo pavadinime („Krištolas iš pelenu“). Šis daiktas alegorijai parinktas neatsitiktinai. „Krištolas – nekaltumo ir aiškumo simbolis, todėl dažnai simbolizuoja sielą. [...] Kadangi krištolas pats nedega, bet per jį pereina saulės spinduliai gali uždegti, krikščionių laikomas nekaltumo prasadėjimo simboliu, todėl yra ir Marijos simbolis“²⁴. Pamokslininkas lygina velionę su šventąja: ji aprašoma jau esanti danguje – kaip Švč. Mergelė Marija. Be to, ir jos „garsis šeima tėvynėje šviečia kaip saulė“²⁵.

Šviesos, skaistumo, švytėjimo, baltumo vaizdiniai kartojami ir tekstuose apie vyrus. Tokie žodžiai yra esminiai, jais nusakomas velionio dorybingumas, teigiamumas, idealumas, pamaldumas. Šias savybes pažymi ir kitas dažnas pamokslų epitetas – „auksinis“. Pavyzdžiui, Vaišnoravičius, apibūdinamas kilmingą moterį, prilygina ją auksinei statulai, nes ji esanti aukščiausios kilmės – kilusi iš senos garbingos giminės²⁶.

Abiejuose pamoksluose išskiriamos dvi esminės dorybės: pamaldumas ir gailestingumas. Olševskio pamoksle Radvilienė nesyk ištarusi Augustino žodžius, jog kuo daugiau metų žmogus nugyvenęs, tuo daugiau nuodėmių padaręs²⁷, tad ji nuolat mąščiusi apie mirtį. Vaišnoravičius pamoksluose moteris nesyk prilygina narsioms Kristaus kariūnėms: jos drąsiai pasitinkančios mirtį, išsąmoninančios mirties neišvengiamybę, o mirus vyrui irgi pasirenkančios savanorišką mirtį²⁸.

²² *Memoria vestra comparabitur cineri (Job 13).*

²³ Jokūbas Olševskis, *op. cit.*, lap. B² recto-verso.

²⁴ Udo Becker, *Simbolių žodynas*, Vilnius: Vaga, 1995, p. 122.

²⁵ Albertas Ceciševskis, *op. cit.*, lap. B⁴ verso.

²⁶ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *Orator polityczny rożnym aktom pogrzebowym słuzący, nowo na świat roku 1644*. Nowembra dnia 16. przez Kazimierza Iana Woysznarowicza wydany, W Wilnie: [Druk. Akad. Soc. Jesu], 1644, p. 353 (LLK, p. 182).

²⁷ Jokūbas Olševskis, *op. cit.*, lap. E² verso.

²⁸ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *op. cit.*, p. 347–350.

Pamaldumas, asketinio gyvenimo būdo pasirinkimas Baroko epochoje buvo svarbiausia dorybė, aukštinta ir idealizuojamų vyrų paveikluose.

Moteris pamoksluose būdavo apibūdinama savo vyro, šeimos bei giminės atžvilgiu. Sutuoktiniui žmona esanti tarsi spindinti karūna. Albrechtas Radvila, „netekęs žmonos, tarsi karūną nuo galvos prarado: *Mulier diligens corona est viro suo*; stropi moteris yra savo vyrui karūna (*Pat 12,4*)“²⁹. Aptardamas moters ir giminės santykį, minėtasis M. Skwara teisingai pastebi: „Kai kuriuose pamoksluose protėvių darbai užimdavo daugiau negu tris ketvirčius teksto, kadangi tai buvo vienas svarbiausių gyrimo argumentų ne tiek mirusiajam, kiek gyviesiems [...]. Gyvieji reikalavo pagyru, ir pamokslininkai reagavo į tokį reikalavimą“³⁰. Ceciševskio pamoksle Kotrynos Radvilienės pamaldumas taip pat atėjęs iš protėvių (susijungė Potockių ir Radvilų giminės): „ne tik su krauju, bet taip pat ir su kaulais iš protėvių šviesiausių paimtas“³¹. Vis dėlto giminės kėlimas ne visuomet buvo privalomas. Pavyzdžiui, laidotuvių pamoksle, skirtame Lenkijos karalienei Onai, Skarga atsiriboja nuo velionės kilmės ir dėmesį skiria tik asmeninėms dorybėms: „Dera pamaldų žmogų po mirties girti ir jo dorybių pavyzdį žmonėms iškelti“³². Pastebėjusi šią ypatybę, literatūros istorikė D. Platt nurodė, jog XVI ir XVII a. pažiūros į dorybingumą, dorybę skyrėsi: „Skarga, Birkowskis, Powodowskis nepripažino mirusiojo dorybių aprašymo pagal jo giminės narių nuopelnus. XVII a. pradžioje dorybių paveldėjimo koncepcija vėl tampa populiari“³³. Tačiau jau XVII a. viduryje ir antroje jo pusėje vėl sugrįžtama prie ankstesnės koncepcijos: „Esu krikščionis – tai mano vardas, kilmė, tėvynė – daugiau niekas nesu“³⁴.

²⁹ Jokūbas Olševskis, *op. cit.*, lap. H³ verso; čia versta iš pamokslo lenkiško teksto; J.J. Skvirecko vertimas skamba taip: „Stropi moteriškė yra vainikas savo vyrui“.

³⁰ Marek Skwara, *op. cit.*, p. 423.

³¹ Albertas Ceciševskis, *op. cit.*, B recto.

³² Piotr Skarga, „Kazanie na pogrzebie Krolowey Polskiey Anny, ostatnego potomka domu Jagielowego: [12. dnia Listopada w Krakowie roku 1596., zešla z tego świata 9. dnia Września tygoż roku]“, in: Idem, *Kazania przygodne z inemi drobnieyszemi pracami, o roznych rzeczach wszelakim stanom należących x. Piotra Skargi, Societatis Iesu, teraz znowu przeyrzane y w iedne księgi dla snadnieyßego używania zebrane*, W Krakowie: W drukarni Andrzeia Piotrkowczyka, 1610, p. 252.

³³ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 148.

³⁴ Pamokslininkas Stanislovas Tupikas savo laidotuvių pamoksle „Śmierć pańska“ (1667) pateikia citatą iš Cezarėjos vyskupo Eusebijo (313–339) veikalą „Bažnyčios istorija“: *Christianus sum, hoc mihi nomen, genus, patria, aliud nihil sum*.

Moterų laidotuvių pamoksluose svarbesnis ir svaresnis būna universalus pamokymas, o ne konkretūs biografijos faktai. Čia dera nurodyti, jog pamokslininkų kuriamas moterų vaizdinys mažai kuo skyrėsi: būdavo akcentuojamos tos pačios savybės, dorybės, panašiai apibūdinama išvaizda. Laidotuvių pamokslų, skirtų moterims, autoriai pagal Ciceroną naudojami antrąja – „darbu“ – grupe, pastarojoje aptardami ir dangiškašias moterų dorybes: pamaldumą, tikėjimą, gailingumą. Kaip teigė Vaišnoravičius viename iš savo pavyzdinių pamokslų, skirtų žymios kilmės velionei, moteris yra visų dorybių sandauga ir geras pavyzdys tikintiesiems: „Jei norėjo kas nors patirti, kas yra pamaldumas, reikėjo į ją akim pažvelgti, nes buvo pamaldumo įrankis. Jei norėjo kas nors išmokti šventumo, veržėsi iš jos švytėjimas ir pavyzdys. Jeigu kas nors troško dievobaimingumo, jo įrodymu ją paskelbė kiekvienas [...]. Kam širdis palinko ir skubinosi dorybių link, iš jos visų dorybių sąrašo kiekvienas galėjo rinktis ir skaičiuoti“³⁵.

Minėtuose dviejuose Skargos laidotuvių pamoksluose, skirtuose karalienėms, panaudojami skirtingi velionių apibūdinimo būdai. Pamoksle Zigmunto III žmonai Skarga daugiau vardija dorybes, „gerus darbus“ – pamaldumą, nusižeminimą, didelį sumanumą, aštrų protą, drąsą, krikščionišką gyvenimo būdą (šelpė vargšus „su dideliu noru tarsi pačiam Kristui tarnauti“, jaunuomenę auklėjo taip, tarsi gyventų vienuolyne, apskritai vengė šokių, kaukių, muzikos, puotų ir nevartojo įmantrių patiekalų³⁶). Pamoksle Lenkijos karalienei Annai Skarga laikosi „gyvenimo istorijos tvarkos“: pasakoja apie jos kilmę, vaikus, netektis (motinos, tėvo, brolio, sutuoktinio mirtys), dalyvavimą ne tik krikščioniškame, bet ir politikos pasaulyje (labai mylėjo tėvynę, ir Respublikai bei savo pavaldiniams buvo kaip motina³⁷).

³⁵ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *Orator polityczny weselnym y pogrzebowym służący aktom, tak stanowi duchownemu, iako rycerskiemu potrzebny przez Kazimierza Iana Woy-sznarowicza I.K.M. sekr. wydany, na trzy części rozdzielony, W Krakowie: W drukarni Franciszka Cezarego I.K.M. typ., 1648, [d.] 3, p. 155–156.*

³⁶ Piotr Skarga, „Kazanie na pogrzebie Krolowey Polskiej Anny z Rakus, żony Zyg-munta trzeciego, Polskiego y Szwedzkiego krola: [umarła 10. dnia Lutego roku 1598. w Warszawie, pogrzebiona 16. dnia Pazdierznika abo Octobra roku 1599. w Krakowie na zamku]“, in: Idem, *Kazania przygodne z inemi drobniejszymi pracami, o roznych rzeczach wszelakim stanom należących x. Piotra Skargi, Societatis Iesu, teraz znowu przeyrzane y w iedne księgi dla snadnieyszego używania zebrane, W Krakowie: W drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, 1610, p. 265.*

³⁷ Piotr Skarga, „Kazanie na pogrzebie Krolowey Polskiej Anny, ostatnego potomka domu Iagielowego“, p. 252.

Baroko epochoje buvo ypač propaguojamas bajoro-kario idealas³⁸. Karai su Maskva, švedais, turkais, totoriais, kazokais formavo atitinamą gyvenimo stilių, taip pat riteriškumo bei didvyriškumo kultą³⁹. Jo užuomazgų esama jau XVI a. Lietuvos kitakalbėje literatūroje, o XVII a. kariūno portretas buvo papildytas kai kuriais kitais svarbiais bruožais⁴⁰.

Būdinguosius bajoro-kario portreto bruožus pamėginsime atskleisti, pasirėmę M.K. Sarbievijaus laidotuvių pamokslu „Maršalko lazda“, skirtu LDK maršalkui Jonui Stanislovui Sapiegai (1635)⁴¹, taip pat A. Vitunskio „Chodkevičių Grifu“, skirtu Vilniaus vaivadai Kristupui Chodkevičiui (1652)⁴², B. Čarlinskio pamokslu, skirtu LDK etmonui Jonui Karoliui Chodkevičiui (1622)⁴³ ir Ž. Liauksmino pamokslu „Gimtinės Trimitų balsas“, skirtu Kauno stalininkui Stanislovui Dzevaltovskui (1653)⁴⁴.

³⁸ Hanna Dziechcińska, „Parenetyka, jej tradycje i znaczenie w literaturze“, in: *Problemy literatury staropolskiej*, ser. 1, pod red. Janusza Pelca, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972, p. 367.

³⁹ Žr.: Mieczysław Brzozowski, „Teoria kaznodziejstwa“, in: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1975, t. 2, d. 1., p. 396.

⁴⁰ Plačiau apie tai žr.: Henry Kamen, „Maž stanu“, in: *Człowiek Baroku*, pod red. Rosaria Villarego, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2001, p. 37.

⁴¹ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Łaska marszałkowska na pogrzebie jaśnie wielmożnego pana iego mci p. Iana Stanisława Sapiehi marszałka wielkiego W.X.L. ... w Wilnie w kościele s. Michała panien zakonnych s. Klary fundowanem y nadanem, od Leona Sapiehi woiewody Wileńskiego...*, wystawiona przez x. Macieia Kazimierza Sarbiewskiego Societatis Iesu ..., Vilnae: Typis Academiae Societatis Iesu, [1635]. – Daugiau žr.: LLK, p. 143–144.

⁴² Augustinas Vitunskis, *Gryf Chodkiewiczowski w smierci iaśnie wielmożnego pana iego mości p. Krzysztopha Chodkiewicza, woiewody Wileńskiego... w dzień pogrzebu w kościele katedralnym Wileńskim w kazaniu representowany przez w. oycza Augustyna Wituńskiego Zakonu Franciszka S. Bernardynow... dnia 5. Novembra anno 1652.*, Vilnae: Typis Aca-dem. Societatis Iesu, [1652]. – Daugiau žr.: LLK, p. 176.

⁴³ Bonaventūra Čarlinskis, *Kazanie na pogrzebie iasnie wielmożnel[go] pana p. Iana Karola Chodkiewicza, hrabie ze Szklowa y Myśły ... miane w Ostrogu, w kosciele farskim przez x. Bonaventure Czarlinskiego, Zakonu Franciszka S. Oycow Bernardinow... roku Pańskiego 1622. dnia Nouemb. 16.*, Wilno: [Druk. Akad. Soc. Jesu], 1622. – Daugiau žr.: LLK, p. 47.

⁴⁴ Zygmantas Liauksminas, *Głos tręb oyczystych, jego mości pana p. Stanisława Gintotowicza Dziewałtowskiego, stolnika Kowińskiego przy pogrzebie w kościele s. Iana w Wilnie kazaniem wytłumaczone...* przez x. Zygmunta Lauxmina... roku 1653, W Wilnie: W drukarni Akademiej Societatis Iesu, 1654. – Daugiau žr.: LLK, p. 95.

Visi šie tekstai remiasi jau minėta laidotuvių pamokslų schema. Sarbievijaus tekstas dalijamas į tris dalis pagal vieno iš Scipionų žodžius: *Non genere tantum, sed et ore, et re, Scipio* – ne tik aukšta kilme, bet ir iškalba bei darbais jis buvo Scipionas. Pamokslininkas prie šio sakinio pridėjo paaiškinimą, kad *scipio* lotyniškai reiškia lazda, kuria pasiremiamas (atsižvelgęs į lazdos įvaizdį ir jai priskiriamas įvairias reikšmes, jis sukūrė kitą šio pamokslo dalį). Pastraipa baigiama minėta citata ją pritaikius Sapiegai: „Ne tik aukšta kilme, bet ir protinga iškalba ir narsiais darbais buvo Scipionas – buvo ir Respublikos, ir Kristaus Bažnyčios ramstis“⁴⁵.

Vitunskis pagal Chodkevičių giminės herbą su grifo atvaizdu pamokslą padalijo į tris dalis, pavadintas lizdais: 1) gimimas nemirtingos šlovės lizde; 2) auklėjimas ir gyvenimas nemirtingų ir didžiųjų kilnumo ir garbės lizde; 3) mirtis ir pasilikimas amžinybės, nepalaujamoms laimės lizde⁴⁶. Liaukšminas taip pat pagal herbą su Trimitais (pasak pamokslininko, instrumentais, skelbiančiais Dievo šlovę) tekstą sudeda iš trijų dalių, vadinamų irgi šito instrumento vardu: 1) *tuba originis* – kilmės trimitas; 2) *tuba fortunae* – likimo trimitas; 3) *tuba pietatis* – krikščioniško pamaldumo trimitas. Tačiau Čarlinskis velionio aptarimui iš Chodkevičių herbo pasitelkia grifo: pusiau paukščio, pusiau žvėries, – įvaizdį ir mėgina erelio bei liūto savybes priskirti Chodkevičiui. Šiuose tekstuose kuriamas *miles Christianus* (Kristaus kario) vaizdinys – „kovojančio žmogaus tipas, narsus ir ištvermingas, tarnaujantis Dievui ir ginantis Tėvyne; pamaldumas ir dorybės yra pagrindiniai jo ginklai“⁴⁷: „Joną Karolį Chodkevičių nemirtingą daro ne tik drąsa, bet ir pamaldumas, juk pačios fundacijos liudija nemirtingumą, juk kariniai veiksmai, susieti su pamaldumu, suteikia jam amžiną šlovę“⁴⁸.

Pirmiausia, kaip jau buvo matyti iš pamokslų, skirtų moterims, pradedama nuo kilmės. Tekstuose, skirtuose kilmingiems vyrams, šiai tematikai skiriama ypač daug vietos. Jau nuo Antikos laikų žinomas šis savaime vertingos kilmės topas⁴⁹. Kilmingas žmogus gimdamas ne

⁴⁵ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *op. cit.*, lap. B⁴ verso.

⁴⁶ Augustinas Vitunskis, *op. cit.*, 1652, lap. D verso.

⁴⁷ Jolita Liškevičienė, „*Miles Christianus* įvaizdis LDK kultūroje“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 127.

⁴⁸ Augustinas Vitunskis, *op. cit.*, 1652, lap. E recto.

⁴⁹ Žr.: Rasa, Jurgelėnaitė, *Lotyniškoji laidotuvių poezija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 73.

tik atsineša palankią lemtį, bet ir paveldi savo garsių protėvių dorybes, garantuojančias jam amžiną šlovę. Kilmingumas laidotuvių pamoksluose siejama ir su nemirtingumu. Vaišnoravičius šio tipo pamoksluose ypač plėtoja nemirtingumo temą: „Tas senatorius niekada nemiršta / Nes jo gyva dorybė mirtį sutrynė“⁵⁰, taip pat „ne tas žmogus, kuris gyvena, bet tas, kuris numirė, yra žmogus“⁵¹. Vitunskis akcentuoja šlovingos kilmės svarbą: „nemiršta tas, kuris dienas gausina, nemiršta tas, kuris nemirtingumo lizde gimsta, yra auklėjamas ir saugojamas jame“⁵². Sarbievijus plačiai išdėsto Sapiegų giminės genealogiją, lygina ją su išsikerojusių medžių. Iš šių pamokslininkų išsiskiria Liauksminas, tvirtinantis, kad „bajoriškumas yra brangenybė tik tokiam padoriam ir išvaizdingam, kuri puošia kartu gražūs papročiai ir būdingos dorybės“⁵³. Jis jau nekalba apie dorybių paveldėjimą iš kilmingų protėvių ir teigia, kad reikia dėkoti Dievui gimus garsioje giminėje, nes galima pasimokyti iš tos giminės atstovų, jais sekti.

Šalia kilmės vardijamos ir pareigos, dažnai užimančios ne vieną puslapį. „Velionio didiko eitū pareigų nurodymas – tai dalis objektyvios informacijos apie velionį [...]. Laidotuvių kalbos autoriui mirusiojo *curriculum vitae* buvo itin svarbi *inventio* dalis“⁵⁴. Šio tipo pamoksluose daug dėmesio skiriama kilmingųjų išsilavinimui, *victus*, nes bemokslis negalėjo tinkamai tarnauti Dievo garbei ir Respublikai, o studijos užsienyje buvo giriamuoju argumentu. „Kalba apskritai buvo instrumentas, kuriantis demonstratyvią bajoro asmenybę: gera iškalba ir sugebėjimas rašyti sudarė viešo ir asmeninio gyvenimo, socialinių ir politinių žaidimų dalį“⁵⁵.

Mirusieji buvo apibūdinami ir kaip puikūs, drąsūs kariai: Jonas Karolis Chodkevičius buvo „*fortis in bello*, stiprus kare“⁵⁶, taip pat „nereikėjo daug sienų, kai Chodkevičiai buvo sienomis, nereikėjo pylimų, kai Chodkevičiai pylimu gulė, nereikėjo tvirtovių, kai *fortissima pectora*“⁵⁷ kėlė už Tėvynę, [...] niekada neniekino igimtos dorybės ir

⁵⁰ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *Orator polityczny...*, 1648, p. 164.

⁵¹ *Ibid.*, p. 182.

⁵² Augustinas Vitunskis, *op. cit.*, 1652, lap. B³ recto.

⁵³ Žygimantas Liauksminas, *op. cit.*, lap. B verso–B² recto.

⁵⁴ Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, p. 74.

⁵⁵ Artūras Tereškinas, „Bajoriško „aš“ retorika XVII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: iškalba, kūnas ir scena“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 175.

⁵⁶ Bonaventūra Čarlinskis, *op. cit.*, D³ recto.

⁵⁷ Lot. „stipriausias krūtines“.

šlovės⁵⁸“. Pamoksluose plačiai nupasakojami mūšiai, kuriuose dalyvavo velioniai, iškovotos pergalės, pasiekti nuopelnai. Kario mirtis buvo ypač garbinga – pamoksluose jai buvo skiriama nemažai dėmesio. Čarlinskio pamoksle aprašoma J.K. Chodkevičiaus mirtis po mūšio su turkais, per kurį jis, teturėdamas mažai žmonių ir nesulaukęs iš niekur pagalbos, nenuleido rankų ir iškovėjo pergalę.

Mirusieji minimi ir kaip tvarkingi šeimnininkai, geri sutuoktiniai, Dievo apdovanoti gausiais palikuoniais: „namuose tvarkingas šeimninkas, labiausiai žiūrintis teisingumo negu kitų turtų didinimo, todėl visiems buvo malonus, ramus ir paslaugus namuose, budrus darbuose, nuoširdus su kiekvienu“⁵⁹.

Visgi svarbiausia yra dorybė, *virtus*, tvari ir nenykstanti vertybė: „dorybė kaip ryški šviesa turi būti ne giliai slepiama, o atvirai parodyta, kad kitiems būtų paguoda ir akstinu sekti“⁶⁰. Barokiškuose tekstuose susitelkiama ties krikščioniška dora, o ne šlove ir garbe kaip Renesanse: „ypatinga krikščioniška dorybė, per kurią tampa panašiais į Dievą“⁶¹. Šią kaitą liudija istoriko Alberto Kojalavičiaus–Vijūko (1609–1677) istorinių asmenybių vaizdavimas vertinant jas pagal krikščionišką dorą. Aptariamuose pamoksluose vardijamos tos pačios krikščioniškos dorybės: pamaldus gyvenimas, teisingumas, nusižeminimas. Kristupas Chodkevičius sekė Kristumi, „atleisdavo priešams, jiems ne keršijo, o Kristaus pavyzdžiu netgi meldėsi už juos“⁶²; jis „mirė *vargšu* kaip dalijantis išmaldą ir geradaris, daugiau duoti negalintis; mirė *tarnu* kaip ponas, kuris jau neįsakinės; mirė *draugu*, kuris jau daugiau nepatarnaus ir nepadėkos“⁶³.

Čarlinskio pamoksle taip pat kuriamas gero piliečio, *civis bonus*, dorybingo sūnaus, išmintingo senatoriaus, veiklaus etmono, ginančio ir saugančio nuo švedų, Maskvos, turku, totorių Tėvynę karvedžio, seimų, suvažiavimų, komisijų dalyvio paveikslas. Pamokslininkas, pasiremdamas Ciceronu, akcentuoja, kad „*Civis est qui Patriam diligit*, pilietis yra tas, kuris Tėvynei rodo savo meilę“⁶⁴. Šios viso J.K. Chodkevičiaus portreto biografinės, apskritai istorinės detalės atitinka šiuo

⁵⁸ Augustinas Vitunskis, *op. cit.*, 1652, lap. D³ recto.

⁵⁹ Žygimantas Liauksminas, *op. cit.*, lap. C² verso.

⁶⁰ *Ibid.*, lap. A² recto.

⁶¹ Augustinas Vitunskis, *op. cit.*, 1652, lap. E² verso.

⁶² *Ibid.*, lap. E³ recto.

⁶³ *Ibid.*, lap. F³ recto–verso.

⁶⁴ Bonaventūra Čarlinskis, *op. cit.*, lap. D verso.

metu žinomus faktus. Kartu Chodkevičius vaizduojamas ir kaip geras katalikas (Sarbievijus J.S. Sapiegą taip pat pavadina karštu kataliku): jis duodavo gausių išmaldų, įkūrė kolegiją Kražiuose, pastatė ir gausiai rėmė vienuolyną Kretingoje ir t.t.; „laukė teismo paskutinės dienos, nė vienos dienos nepraleido, neišklausydamas Šv. Mišių, visada prieš mūsų pasimelsdavo arba, kryžiumi puolęs, ilgai Dievui meldavosi ir dėl to nė viename savo mūšyje nepatyrė žalos; kiekvieną šeštadienį, nors ir trukdomas Respublikos didelių darbų ir pareigų, atlikdavo išpažintį ir priimdavo Švč. Sakramentą; visada prie savęs laikė ordino kunigą, kurį labai gerbė ir visko, kas susiję su išgelbėjimu, klausė ir jo rankose su dideliu pamaldumu Dievui atidavė sielą. [...] Apie susilaikymą nuo nuodėmių šio pono nieko nekalbu, nes ar žmonės savo neigiamus bruožus gali žinoti? Ir santuokoje, ir našlystėje apie jo joki paleistuvavimą nebuvo niekada girdėti“⁶⁵.

Laidotuvių oracijose minimi „geri darbai“ – tai visų pirma išmaldų davimas ligoninėse ir bažnyčiose: „išmaldos atveda iki Dangaus vartų, įleidžia į Dangaus karalystę“⁶⁶. Tai yra viena populiariausių katalikiškų laidotuvių oracijų „vietų“ ir dažnai vienintelis liudijimas, leidžiantis identifikuoti tikrą bažnyčios, vienuolyno, ligoninės ar taip pat meno kūrinių, tokių kaip paveikslas, skulptūra ar bažnytinis įtaisas, fundatorių⁶⁷. Sarbievijus vardija neviešus Sapiegos išmaldų dalijimus vargšams, bažnyčioms, studentų bendrabučiams. Kasdienes, gausias išmaldas mini ir Čarlinskis, kalbėdamas apie J.K. Chodkevičių, kuris mirdamas jas paliko testamentu vargšams, kunigams, vienuoliams⁶⁸. Apie būtiną išmaldų dalijimą aiškinama Šv. Rašte, Tobijo knygoje. Skarga savo antrame laidotuvių pamoksle⁶⁹ cituoja Tobiją: „Išmalda yra didelis pasitikėjimas tuo, kuris ją duoda“⁷⁰.

Gero kataliko paveikslas užbaigiamas geros mirties vaizdu: „pagal graikų dramaturgą Menandrą (apie 343–apie 291 pr. Kr.) esminis

⁶⁵ *Ibid.*, lap. C³ verso.

⁶⁶ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *op. cit.*, lap. K verso.

⁶⁷ Marek Skwara, *op. cit.*, p. 471–472.

⁶⁸ Bonaventūra Čarlinskis, *op. cit.*, lap. C² verso.

⁶⁹ Piotr Skarga, „Pogrzebne kazanie wtore“, in: *Kazania przygodne z inemi drobnieyszemi pracami, o roznych rzeczach wszelakim stanom należących x. Piotra Skargi, teraz znowu przeyrzane y wiedne księgi dla snadnieyşego używanía zebrane*, W Krakowie: W Drukarni Andrzeia Piotrkowczyka Typographa Krola I.M., 1610, p. 245.

⁷⁰ Plg. su J.J. Skvirecko vertimu: „Išmalda bus visiems ją duodantiems didelis pasitikėjimas Aukščiausiojo Dievo akivaizdoje“ (*Tob 4, 12*).

laidotuvių gyrimo elementas buvo mirties momento pristatymas⁷¹. Liauksminas ypač plačiai nupiešia Kauno stalininko Dzevaltovskio pasiruošimą mirčiai ir patį jos momentą: stalininkas nebijojo mirti, nes šalia turėjo Dievą, o „prieš galą pasikvietė savo kaimynus, atsiprašė verkdamas, jeigu ką buvo ižeidęs. Palaimino esančius ir nesančius vaikus, ir gavęs švenčiausius atgailos, Dievo kūno ir Paskutinio patepimo sakramentus [...] pamaldžią savo sielą atidavė į savo Kūrėjo rankas“⁷². Geros mirties vaizdą kuria ir Sarbievijus: „Sapiegą mirtis sutiko Kristuje, išpažinusį nuodėmes, atgailaujantį, pastiprintą dangaus duona, maštantį apie karčias išganytojo kančias ir visa širdimi jomis pasikliaujantį“⁷³. Jau gavęs amžinybę, Kristupas Chodkevičius pamokslininko balsu atsisveikina ir išreiškia padėką senatoriams, šeimai bei žmonai, tarnams ir dvasininkams. Visuose tekstuose velioniai vaizduojami esantys laimingoje amžinybėje: Jonas Karolis Chodkevičius buvo toks dorybingas, kad „aukščiau kaip į Dangų negalėjo nueiti“⁷⁴.

Mirusius magnatus aprūpinama visomis galimomis dorybėmis – tikėjimo, vilties, meilės, išminties, teisingumo, „tvirtumo“, „valdžios“, puikumo, kuklumo ir t.t., kurias oratoriai ypač detalčiai analizavo. Tokiu būdu vienuoliai stengėsi parodyti dėkingumą fundatoriams, jų vienuolyno naujiems sargybiniams⁷⁵.

Apie XVII amžiaus vidurį tapo labai madinga koncentruoti dėmesį į krikščionišką nusižeminimą ir humanišką santykį su prastuomene. Kai kurie pamokslininkai stereotipiškai mirusiuosius feodalus apibūdindavo kaip „mielus ir gerus“ ponus savo tarnams. Viename pamoksle Vitunskis, kreipdamasis į tarnus, teigia, kad būti Chodkevičiaus tarnu yra garbė, pavadina juos mirusiojo mylimais draugais, „iš tikrųjų jie jį pažino ne kaip Poną, bet pamaldų Tėvą“⁷⁶.

DVASININKAI

Dvasininkų gyvenimas apžvelgiamas J. Olševskio laidotuvių pamoksle, skirtame Vilniaus vyskupui Eustachijui Valavičiui (1630)⁷⁷,

⁷¹ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 63.

⁷² Žygimantas Liauksminas, *op. cit.*, lap. D² verso–D³ recto.

⁷³ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *op. cit.*, lap. K recto.

⁷⁴ Bonaventūra Čarlinskis, *op. cit.*, lap. E⁴ recto.

⁷⁵ Marcell Kosman, *op. cit.*, p. 98–99.

⁷⁶ Augustinas Vitunskis, *op. cit.*, 1652, lap. F³ verso.

⁷⁷ Jokūbas Olševskis, *Kazanie na pogrzebie prześwietnego y przewielebneho w Christušie oycy y pana i.m. x. Eustachego Wołowicza, biskupa Wilenskiego, primasa W.X.Litews. miane w*

A. Vitunskio pamoksle „Nemirtingumo privilegijos“, skirtame Vilniaus vyskupui Abraomui Vainai (1649)⁷⁸, ir F. Birkovskio pamoksle, skirtame pamokslininkui Petruui Skargai (1612)⁷⁹. Pirmas pamokslas yra ispūdingesnis už antrąjį savo biografinių detalių gausa ir jų pateikimo forma. Antrame pamoksle apsiribojama dorybių išvardijimu. Birkovskio pamokslas nuo šių dviejų skiriasi mirusio asmens aptarimu: pirma jo teksto dalis skirta apskritai aptarti pamokslininko pareigas, o antroji – kaip tas pareigas atliko Skarga. Birkovskiui rūpi ne tik Skarga kaip dvasininkas ar pamokslininkas, bet kaip ir žmogus – katalikas.

„Potridentino laikotarpio Lietuvos vyskupai buvo svarbiausias vadovaujas veiksnys katalikybės atgimimo raidoje“⁸⁰. Ir pamokslininkų manymu, vyskupų luomas esąs ypatingas, nes jo vieta tarp Dievo ir žmonių; vyskupas – tai žmogus iš dangaus⁸¹, arba, F. Birkovskio žodžiais, jis – „stebuklingiausias šventas pamokslininkas, kuris suteikia ne laikiną, bet amžiną gyvenimą“⁸². Tad ir pamoksluose dėmesys telkiamas ties religiniu velionių gyvenimu, kuriamas idealusis vyskupo modelis. Vaišnoravičius minėtame savo veikale nurodo konkrečius punktus, kaip reikėtų sakyti pamokslą, skirtą vyskupui: taigi būtina prisiminti tos giminės darbus; pasakyti, kas buvo tas vyskupas, kokios jo dorybės ir darbai⁸³. Kilmės tema tokiuose tekstuose paprastai nebūdavo plėtojama, nes taip elgtis įpareigojo luomo specifika; prie pamokslų ne visada būdavo pridedami ir asmeniniai vyskupų herbai. Štai Birkovskio pamoksle Skarga kratosi bajoriškos

kościelie Katedralnym Wileńskim 7. dnia lutego roku Pańskiego 1630, przez x. Iakuba Olaszewskiego..., [Wilno]: W drukarniey Akademiey Societatis Iesu, 1630. – Daugiau žr.: LLK, p. 115.

⁷⁸ Augustinas Vitunskis, *Przywilei niesmiertetnosi [!] jaśnie wielmożnego y przewielebnego jego mości x. Abrahama Woynny, biskupa Wileńskiego, wkościelie katedralnym Wileńskim w dzień pogrzebu ciała iego, tłumaczony przez x. Augustyna Witunskiego ... dnia czter nastiego maia roku 1649.*, [Wilno]: W drukarni Świętey Trojcy u Oycow Bazilianow, 1649. – Daugiau žr.: LLK, p. 176.

⁷⁹ Fabijonas Birkovskis, *Kazanie w.o.x. Fabiana Birkowskiego na pogrzebie w.o.x. Piotra Skargi, ksiąg tych autora, theol. Soc. Iesu, wielkiego kaznodzieie na dworze... Zygmunta III... w nowymkościelie Krakowskim SS. Apostołow Piotra i Pawła, roku Pańskiego 1612. miesiąca września dnia 28.*, [Kraków: s.n., 1612].

⁸⁰ Rapolas Krasauskas, „Katalikų Bažnyčios silpnėjimas ir atsivaimas XVI–XVII amžiuje“, in: *Krikščionybė Lietuvoje*, redagavo Vytautas Stasys Vardys, Čikaga: Lietuvos Krikščionybės Jubiliejaus Komitetas, 1997, p. 205.

⁸¹ Jokūbas Olševskis, *op. cit.*, p. 287, 303.

⁸² Fabijonas Birkovskis, *op. cit.*, lap. * verso.

⁸³ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *Orator polityczny...*, 1644, p. 52–54.

kilmės: „mūsų Skarga bajoro vardo nei laiškuose, nei knygose nežymėjo: norėjo jį geriau amžinai nutylėti, prisistatyti tik tokiu vardu, kuris pasaulyje vargą ir rūpestį reiškia“ (lenk. „skarga“ – skundas)⁸⁴. Nenaudojo net ir karaliaus pamokslininko titulo – tiesiog visada rašydavo „X. Piotr Skarga Societatis Iesu“. Siekdamas poveikio, pamokslininkas pateikia ir tikrąjį Skargos titulą didžiosiomis raidėmis: „Didis mūsų pono didžiojo karaliaus Zigmunto III dvaro pamokslininkas“ (*na dworze wielkiego krola Zygmunta trzeciego, pana naszego, wielki kaznodzieia*).

Be bendro turinio svarstymų apie gyvenimą, pamokslininkai šios tematikos tekstuose aptardavo ypatingas mirusiųjų dorybes. Štai siekdamas įrodyti vyskupo Abraomo Vainos nemirtingumą, Vitunskis palygina pastarąjį su Šv. Rašto Abraomu, aukojančiu savo sūnų: „Jo Šviesybei mūsų ganytojui Abraomo vardas yra duotas Dievo, kad išreikštų, jog amžinai buvo Dievo išrinktas, kad kaip Abraomas būtų Dievo palaimintas ir pašventintas“⁸⁵. Pamokslininkas aprašo, kaip atrodė katafalkas ir, svarbiausia, kokios buvo tos ypatingos dorybės, kurias žmonės auksu išrašė ant to katafalko šonų: 1) nepalietas šviesumas arba skaistumas; 2) retas paklusnumas; 3) ypatingas uolumas, be kurio negali apsieiti kunigų luomas; 4) tobula meilė, vainikuojanti krikščioniškas dorybes; 5) teisingas, tikras pamaldumas; 6) nepriekaištingas gyvenimas, kuriuo privalo pasižymėti kunigai.

Kaip ir aukščiau minėtuose pamoksluose, vyskupams skirtuose tekstuose irgi vyrauja šviesos, spindėjimo metaforika. Olševskio pamoksle vyskupo asmenybė tiesiog spindi: „Pirmiausia jūs pamatysite jo broužų spindėjimą, o būtent dorybes, kuriomis jisai švietė; taip pat pamatysite tą dalį nuopelnų Bažnyčiai, kuria jis dangų pasiekė“⁸⁶. Tad suprantama, kodėl velionis vaizduojamas tarsi ant kalno, nes taip patogiau apibūdinti dvasiškąjį žmogų ir atsiriboti nuo žemiško kasdienio gyvenimo. Aptardamas pamokslininko pareigas, Birkovskis taip pat naudojami šviesos metaforomis – jo parinkta perikopė susijusi su ugnimi ir kitais to paties semantinio lizdo žodžiais, o pats pamokslininkas prilyginamas Elijui: „Stojo pranašas Elijas kaip ugnis, jo žodis degė kaip fakelas“ (*Sir 48,1*)⁸⁷. Atsakydamas į klausimą, kodėl pamokslininkų darbas

⁸⁴ Fabijonas Birkovskis, *op. cit.*, lap. **³ recto.

⁸⁵ Augustinas Vitunskis, *op. cit.*, lap. C⁴ verso ir toliau.

⁸⁶ Jokūbas Olševskis, *op. cit.*, 1630, p. 285.

⁸⁷ Versta iš pamokslo teksto; plg. su J.J. Skvirecko vertimu: „Paskui kilo pranašas Elijas lygu ugnis / ir jo žodis degė kaip švyturys“ (*Sir 48, 1*).

lyginamas su ugnimi, Birkovskis nurodo šiam luomui būdingas savybes, panašias į Vitunskio išvardintąsias.

Minėtame pamoksle Skarga lyginamas su šventuoju: su savo kūnu jis elgėsis kaip su priešu; „tokia buvo jame ugnis, kad nebuvo nieko *qui se absconderet a calore eius*“ (kas pasislėptų nuo jos karščio)⁸⁸. Kalbėdamas apie Skargos dorybes, autorius retoriškai paklausia: „kas baltins sniegą arba puoš leliją?“, ir tuoj nurodo tris pačias svarbiausias: skaisumą („sudarė sutartį su savo akimis, kad nemastytų apie nuodėmes“); vienuolišką neturto meilę („kas įeidavo į jo kamarėlę, kiekvienas labai stebėdavosi, kad matė tokią skurdžią lovą, praustuve, suoliukus, nepapuoštus staliukus“); taip pat vienuolišką paklusnumą⁸⁹.

Vardindami įprastas ir dvasininkų luomui būdingas savybes, pamokslininkai dažniausiai renkasi metaforinį kalbėjimo būdą joms aptarti. Olševskio pamoksle moralinėms dorybėms – taurumui, žmoniškumui, kuklumui ir paslaugumui – kaip atitikmenys sugalvojami kokie nors gyvūnai, o paskui pateikiami pavyzdžiai, paaiškinantys, kodėl kuri nors dorybė tinkanti vyskupui. Pamokslininkas taip pat gausiai vartoja spalvų, akmenu, augalų metaforas, nes, pasak jo, „žmogus pasaulyje – kaip lenta, ant kurios skirtingi dailininkai savo paveikslus piešia“⁹⁰.

Tokiame metaforų, hiperbolių, neįtikimiausių palyginimų kupiname tekste pateikiami ir realūs faktai, nurodomos kasdienio gyvenimo detalės, atskleidžiami asmeniniai mirusiojo bruožai. Birkovskis pateikia tokių faktų, tiksliai nurodo laiką, kada kas įvyko, tad jo pamokslas ir šiuo aspektu yra ypač svarbus kultūros, literatūros istorijai. Šiaip jau šiame tekste akcentuojama Skargos tokia veikla: kova su eretikais, velnių išvaymas, „padėjimas“ numirti, paties Skargos kova su velniu (jis prilyginamas šv. Romualdui, kentėjusiam nuo nelabojo pinklių). Nepamirštama ir visuomeninė velionio veikla: kolegijų ir brolių steigimas, ligoninių šelpimas, darbas karaliaus pamokslininku. Pateikiama ir kasdienybės vaizdelių: pavyzdžiui, pastebima, jog Skarga niekad nemėgęs dykinėti, o ir nemokėjęs to daryti: „Kai likdavo laiko nuo maldų, skaitymo, rašymo, jis, kad netinginiautų, darė arba rašalines, arba žvakes, arba klauzūras knygoms, arba raštininko dėžutes“⁹¹.

⁸⁸ Fabijonas Birkovskis, *op. cit.*, lap. **2 recto.

⁸⁹ *Ibid.*, lap. **3 verso.

⁹⁰ Jokūbas Olševskis, *op. cit.*, 1630, p. 291.

⁹¹ Fabijonas Birkovskis, *op. cit.*, lap. **3 recto–verso, **4 recto.

Daugelį Olševskio pamoksle apie vyskupą E. Valavičių suminėtu faktų galima surasti ir kituose – biografinio turinio – leidiniuose. „Gamtai jam suteikė miklą protą, linksmumą ir energiją [...]. Ir tai nestebina, nes jis jaunystėje svetimose žemėse, Italijoje ir Vokietijoje, savo protą lavino mokslais garsiose akademijose, o tėvynėje iš šviesaus atminimo kardinolo Jurgio Radvilos (jo laiku Vilniaus vyskupo) ėmė visokiausio paklusnumo pavyzdžius, ir po to karaliaus dvare siekė įgudimo ir jį, pasak skirtingų liudijimų, demonstravo įvairiomis progomis“⁹². Įdomu, kad pamokslininkas, užsimindamas apie vyskupo sūnėną, 1628 m. įstojusį į Jėzaus Draugiją, pateikia ištraukų iš ta proga sakytos vyskupo kalbos.

Kaip ir pamoksluose, skirtuose kilmingiems vyrams, dvasininkų retoriniai sugebėjimai pastaruosiuose tekstuose irgi pabrėžiami. Pavyzdžiui, Skarga prilyginamas Jonui Auksaburniui: „taip mūsų Lenkija gali prisiminti ilgiems laikams Petrą Auksaburnį dėl grakščios, saldžios, tikrai puikios jo iškalbos: pamoksluose jis neužsiiminėjo subtilumais – jie buvo apie dorybes ir šventus papročius“⁹³. Olševskis Valavičiaus žodį apibūdina kaip įtaigų: „davė jam Dievas tokią energingą iškalbą, kad prasismelkdavo iki širdies; ja kreipė žmones, į kurią pusę norėjo“⁹⁴.

RAŠTININKAS

Ispanų istorikas Jamesas S. Amelangas kalba apie besiformuojanti Baroko epochoje naują individualizmą, besitelkiantį visų pirma ties šeima. Privatus gyvenimas, į kurį pasitraukė miestietis, nuvargintas vaidmenų ant viešosios scenos, rėmėsi šeimos gyvenimo dorybių solidžiu pagrindu⁹⁵. Skirtingai nei aristokratinė praeitis, kėlusi heroizmą ir kitas panašias dorybes, miestietiškas mentalitetas pirmon vieton statė gailestingumą, santūrumą ir spontanišką atsakomybės prisiėmimą⁹⁶.

Miestiečių luomui gali atstovauti raštininkas (mums kol kas nepavyko rasti pamokslo, skirto šiaip miestiečiui). Viena šios rūšies tekstų mes turime. Tai A. Dubovičiaus laidotuvių pamokslas „Lengva plunks-

⁹² Jokūbas Olševskis, *op. cit.*, 1630, p. 293.

⁹³ Fabijonas Birkovskis, *op. cit.*, lap. ** recto.

⁹⁴ Jokūbas Olševskis, *op. cit.*, 1630, p. 289.

⁹⁵ James S. Amelang, „Mieszczanin“, in: *Człowiek Baroku*, pod red. Rosaria Villarego, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2001, p. 386.

⁹⁶ *Ibid.*

na, nešanti sunkų pasaulį“, skirtas Vilniaus vaivadijos, Tribunolo ir žemės teismo raštininkui Jonui Kalandai (1637)⁹⁷.

„Raštininko darbas buvo sunkus, jo būta daug, jam reikėjo patirties ir erudicijos. Lietuvos didikai iš įžymių giminių jau XVI a. šio darbo vengdavo. Todėl raštininkų socialinė padėtis paprasta – nuo smulkiųjų iki vidutiniųjų bajorų, miestiečių, dvasininkų“⁹⁸. Šio pareigūno statusas lemia kalbėjimo apie jį pobūdį. Skirtingai nuo pamokslų didikams ir apie didikus giminė čia neaptariama – tik pàminima, jog velionis kilęs iš plačios, senos ir garbingos giminės⁹⁹. Kadangi asmuo nebuvo kilmingas, tad neįdėtas ir herbas, kaip būdavo įprasta publikuojamuose laidotuvių pamoksluose.

Aptariamame tekste pateiktas susimbolintas raštininko paveikslas dėmesį telkiant prie nemirtingumo temos. Patsai pareigūnas prilyginamas plunksnai; apie tai liudija ir dvi teksto dalys: „Plunksna žemiškojo karaliaus dvare“ (apie žemiškąjį gyvenimą) ir kur kas trumpesnė „Plunksna dangiškojo karaliaus dvare“ (apie laimingą jo mirtį ir pateiktą pas Dievą).

Apie velionį daugiau papasakojama teksto pabaigoje. Skaitytojas iš pamokslininko sužino, kad velionis buvo ne tik raštininku, bet ir karviu: jaunystėje jis rankoje laikęs ir kardą, tačiau plunksna nuveikęs daugiau ir geresnių darbų¹⁰⁰. Daug dėmesio pamokslininkas paskyrė jo pareigoms ir darbui: čia aptariama ilga sunki 28 metų velionio tarnystė. Tad nieko nuostabaus, jog Kalenda retoriškai prilyginamas ne tik evangelistui Morkui (tekste: *Evangelista meus*), pasistengusiam surašyti viską, ką girdėjo, ir neparašyti netiesos, bet ir pačiam karaliui, nes būtent raštininkas surašęs visus Respublikos įvykius, kad tie išliktų atmintyje, ir tokiu būdu irgi gynęs, saugojęs ir gelbėjęs Respubliką: „*Evangelista meus*, nes mylimai Tėvynei kaip paukščiui plunksna padėjo, ją plunksna kėlė *Evangelista meus*“, „vien tik plunksna kėlė raštininko knygas, gyvenimo ir mirties knygas, kuriose yra karaliaus aktai, senatorių nutarimai, valdininkų privilegijos, bajorų laisvės, tribunolų

⁹⁷ Aleksas Dubovičius, *Pioro lekkie ciężski swiat noszące na pogrzebie i.m.p. Iana Kolendy, wojewodztwa Wileńskiego, trybunalskiego, ziemskiego pisarza w Wilnie w cerkwi S. Troycy Oycow Bazyljanow w iedności s. będących roku 1636. dnia 18. mieśiąca Dec. wystawione przez o. Alexego Dubowicza...*, W Wilnie: W drukarni Akademiej Soc. Iesu, 1637. – Daugiau žr.: LLK, p. 54.

⁹⁸ Artūras Dubonis, „Raštininkas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 583.

⁹⁹ Aleksas Dubovičius, *op. cit.*, lap. C⁴ verso.

¹⁰⁰ *Ibid.*

dekretai, žemės teismų [sprendimai]“¹⁰¹. Tad „didi yra ši knyga, turinti tiek daug dalykų. Ir plunksnos galia bei dorybė turi būti didi, kad galėtų išlaikyti tokią didelę našta“¹⁰². Pamoksle taip pat atskleidžiama tuometinio raštininko darbo specifika: „raštininkas už visus eina sargybą, leidžia dekretalijas, sudaro dekretus, iriša į knygas, ruošia išrašus. Pas raštininką vieni beldžiasi išrašų, kiti – susitikti, tretį – sprendimų, ketvirtį – šaukimų: raštininkui pats gyvenimas įsakas: *vigila, non dormi* (budėk, nemiegok)“¹⁰³. Pasak pamoksininko, būtent raštas leides Kalendai išlikti nemirtingam. Skirtingai nuo karalių, etmonų ar karvedžių, po mirties negalinčių anapus nusinešti savo lazdu, kardų ar skeptrų, raštininkas su savimi pasiėmęs plunksną.

Nors pamoksle apie velionį mažai kas pasakoma, bet užtat paminima nemažai realių istorinių to meto įvykių: bažnytinė Brastos unija, remta Respublikos valdovo Zigmanto Vazos, Reformacijos bei Kontrreformacijos kovų peripetijos. Šių įvykių fone Jonas Kalenda pavaizduotas, kaip ir galima tikėtis, uoliu kataliku, turinčiu netgi kankinio bruožų. Pamaldusis raštininkas prilygintas Rachelei iš Pradžios knygos, pagimdžiusiai sūnų ir mirusiai, bet spėjusiai vaikelį pavadinti Benoni, tai yra, Mano skausmo sūnus¹⁰⁴: „Taip ir jo m[alonybė] p[onas] Jonas Kalenda, pamaldus raštininkas, niekuo neišdavė savo ištikimybės. Tas knygas tiek daug metų nešiojo kaip savo mylimiausią sūnų, niekuo tam sūnui nepakenkė, tad apskritai nuo nuolatinio darbo ir skausmingų rūpesčių tarsi nuo skausmo mirdamas raštininko knygas jis galėjo pavadinti *filius doloris mei*, mano skausmo sūnus“¹⁰⁵. Kataliko paveikslą papildė ir raštininko prilyginimas Leviui, išrinktosios tautos atstovui, stebuklingam, ypatingai sunkiam Aleksandro akmeniui, taip pat deimantui, visada išliekančiam tokiu pačiu (*semper idem*).

Pamokslas, kaip įprasta, užbaigiamas mirties momentu: „pajautė silpnumą kūno nariuose, pakriko kūnas. Suprato ponas, kad tai paskutinis sėdėjimas Tribunole; suprato jis, kad tai paskutinis Kūrėjo ir amžinojo Teisėjo kvietimas, tad aš galvoju, kokią laisvą sąžinę jis turėjo, kad į kvietimą atsiliepė: *venio, quid me vocat?* (ateinu, kas mane šaukia?)“¹⁰⁶. Kaip ir kituose pamoksluose, Kalendos paskutinioji yra gero-

¹⁰¹ *Ibid.*, lap. D recto, D² verso.

¹⁰² *Ibid.*, lap. D² verso.

¹⁰³ *Ibid.*, lap. E² verso.

¹⁰⁴ *Ibid.*, lap. D³ (Šv. Rašto citata iš *Pr* 35, 18).

¹⁰⁵ *Ibid.*, lap. D³ verso.

¹⁰⁶ *Ibid.*, lap. F² recto.

sios mirties pavyzdys: raštininkas visą savo gyvenimą nenukrypes nuo tiesos ir ramiai miręs, turėdamas 90 metų, tinkamai pasirošęs savo paskutinei kelionei: atlikęs išpažintį, priėmęs Komuniją, surašęs testamentą ir atsikratęs praeities nuodėmių baimės.

Taigi apibendrinami galime nurodyti tokius pagrindinius aptartųjų pamokslų bruožus. Mažiau kilmingi, ne Lietuvos magnatų šeimose gimę šio žanro raštijos paminklų herojai šlovinami už proto aiškumą, stropumą ir pasiekimus moksle. Išmintis jiems atneša pripažinimą ir šlovę lygiai kaip prakilni valstybės veikla – didikams. Panašių dalykų, o būtent, panašų „sielos kilnumo“ topą regime ir Lietuvos lotyniškoje laidotuvių poezijoje¹⁰⁷.

Pamokslininkai, aptardami mirusius vyrus, daugiau ir dažniau įterpia istorinių, biografinių detalių, tačiau ir čia vyrauja hierarchija: kilmingesniams, žymesniams asmeniui dėmesio skiriama daugiau ir ne tiek telkiamasi prie bendro turinio svarstymų – pavyzdžiui, tai gerai matyti Čarlinskio pamoksle, skirtame J.K. Chodkevičiui.

Prie konkretaus žmogaus aptarimo einama atsispyrus į bendrus abstrakčius modelius, laikomus neginčijamais ir sektiniais („Pamokslininkas pateikia jau paruoštas formuluotes ir normatyvinius nurodymus, kurie gali pasitarnauti įvairiais gyvenimo atvejais“¹⁰⁸). Nors tokio pobūdžio kalbos remdavosi realiai egzistuojančiais objektais, tačiau autorius nekeldavo sau tikslo vien atspindėti realybę. Bažnyčios praktikos reikalavo iš pamokslininkų, kalbančių laidotuvėse, kurti idealizuotus individualius pavyzdžius, o ne išliaupsinti konkrečius žmones¹⁰⁹.

Laidotuvių pamokslai reprezentuoja karalių, etmonų, vaivadų, riterių, matronų ir dar kitus tipus. Autoriai konstruodavo pamokslus, išvardydami bruožus, iš kurių svarbiausiu nurodydavo religingumą; pastarąjį kitos dorybės lydėjo priklausomai nuo adresato padėties Bažnyčioje, visuomenėje ir t.t. Taigi tai galėdavo būti dosnus išmaldų dalijimas, kurios nors bažnytinės institucijos globa, dalyvavimas religinėse praktikose, pasirošimas kovoti ginant religiją, Bažnyčią, valstybę, tėvynę, luomines prerogatyvas ir t.t. Kaip nurodo aukščiau minėtoji Dobrosława Platt, „personažų tipai, aprašyti pagal šiuos bruožus, individualizuojami tik kreipiant dėmesį į galimybes, apribotas jų luomo: labiau akcentuojamas karingumas ir drąsa charakterizuojant karalių

¹⁰⁷ Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, p. 75–76.

¹⁰⁸ Jolita Sarcevičienė, *op. cit.*, p. 20.

¹⁰⁹ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 83.

ir etmoną negu apibūdinant vaivada, o didesnės reikšmės teikiama religinėms praktikoms charakterizuojant moteris negu vyrus, ir pan.“¹¹⁰

Toki tekstų pobūdį lėmė ir tuometinis adresatas (laidotuvių pamokslai buvo rašomi atsižvelgiant į adresatą), jo lūkesčiai: „Tuometinis skaitytojas, apribotas preciziškos religinės ir moralinės doktrinos, ieškojo literatūroje savo santykio su pasauliu, savo laikysenos patvirtinimo“¹¹¹. Tad galima daryti pamatuotą išvadą, jog Baroko epochoje laidotuvių pamokslai vieniems buvo pirmiausia visos giminės šlovės dokumentas, o kitiems – dievobaiminga lektūra.

Įteikta 2004 12 27
Parengta 2004 12 30

¹¹⁰ *Ibid.*, p. 176.

¹¹¹ Hanna Dziechcińska, *op. cit.*, p. 361.